

Knjiga Prva

MALIŠAN KOD HRISTA
NA BOŽIČOJ JELKI

|

—

Jedan

Deca su čudan svet — oni se priviđaju i sanjaju. Uoči kićenja jelke i na samo veće uoči Božića, stalno sam sretao na ulici, jednog mališana koji nije imao više od šest–sedam godina. Po strašnom mrazu bio je odeven gotovo kao leti, samo mu je grlo bilo umotano nekim starim šalom — znači, neko ga je ipak spremao i slao. On je išao »sa ispruženom rukom«; to je tehnički termin — koji znači prositi milostinju. Taj izraz su izmislili sami mališani. A takvih kao on ima mnogo. Motaju se po vašem putu i plačno govore neke naučene reči. Ovaj, međutim, nije kukao, već je govorio nekako naivo i nevično gledajući mi sa poverenjem u oči — a to znači tek je počinjao da se bavi prosjačenjem. Na moje pitanje rekao mi je da mu sestra leži bolesna i bez posla; možda je istina, ali ja sam kasnije doznao da ovih mališana ima bezbroj: šalju ih da prose i po najstrašnijoj hladnoći i, ako ništa ne sakupe, sigurno ih čekaju batine.

Kad nakupi nešto kopejki, mališan se pomodrelih i skočnjenih ruku vraća u neki ćumez, gde pijanči banda neradnika, od onih koji »počinju štrajk u fabrici u subotu i ne vraćaju se na posao pre srede uveče«. Tamo, u ćumezima podruma, s njima pijanče njihove gladne i istučene žene, tamo pište njihova gladna mala deca. Votka, prljavština i razvrat, ali glavno je votka.

Mališana sa isprošenim kopejkama odmah šalju u krčmu, i on donosi još pića. Radi zabave i njemu ponekad naliju u usta

čokanj votke i kikoću se kad on, gubeći dah, pada na pod, gotovo bez svesti,

»i u usta mi je votku odvratnu
nemilosrdno sipao ... «

Kad poodraste, što pre mogu gurnu ga nekud u fabriku, ali sve što zaradi, i dalje je dužan donositi neradnicima, a oni opet to propiju. Ali i pre no što stupe u fabriku, oav deca postaju pravi prestupnici. Ona skitaju po gradu i znaju u podrumima takva mesta kroz koja se može proći i gde se može neprimetno prenoćiti. Jedan od njih je spavao nekoliko noći uzastopno u korpi kod nekog vratara koji ga nije primetio.

Oni, naravno, postaju i sitni lopovi. Krađa postaje strast čak kod osmogodišnje dece, koja ponekad nisu svesna svojih prestupa. Na kraju podnose sve — glad, hladnoću, batine — samo radi slobode, i beže od svojih neradnika da skitaju po svojoj volji. Ponekad to divlje stvorenje ništa ne shvata, ni gde živi, ni koje je narodnosti, ima li boga, postoji li car; pričaju o njima čak takve stvari, da čovek ne veruje svojim ušima, a, međutim, to su činjenice.

Dva

Ali ja sam romansijer i čini mi se da sam jednu »priču« sam izmislio. Zašto pišem »čini mi se«, kada sigurno znam da sam je izmislio, ali meni izgleda da se to negde i nekada desilo i da se desilo upravo uoči Božića u *nekom* ogromnom gradu i po strašnoj hladnoći. Pričinjava mi se da je živio u podrumu mališan, ali još sasvim mali, kome je jedno šest godina ili još manje. Taj mališan se probudio jednog jutra u vlažnom i hladnom su-terenu. Bio je odeven u nekakav kaputić i drhtao je. Dah mu je izletao kao bela para, i, sedeći u kutu na nekom sanduku, iz dosade je hotimično puštao tu paru iz usta i zabavljao se gledajući kako izlazi.

Bio je veoma gladan. Nekoliko puta od zore prilazio je dr-venom ležaju, gde je na prostirci i sa nekakvim zavežljajem pod glavom ležala bolesna njegova majka.

Kako se ona ovde našla?

Mora da je doputovala sa svojim mališanom iz drugog grada i razbolela se iznenada. Vlasnicu prenoćišta su još pre dva dana ovdeli u policiju. Stanari su se razišli uoči praznika — a jedini koji je ostao, ležao je već dan i noć mrtav pijan — i nije mogao dočekati praznik!

U dugom uglu sobe ječala je neka osamdesetogodišnja sta-rica koja je nekada i negde živela kao dadilja, a sada je umirala samotna, jaučući i gundajući mališanu, tako da se već počeo bojati da priđe njenoj postelji u uglu.

Vode da se napije našao je negde u hodniku, ali korice hleba nigde nije našao, i već je deseti put prilazio da probudi svoju mamu. Strašno mu je, najzad, bilo u mraku: odavno je već pao mrak, a lampu nisu upalili.

Opipao je mamino lice i začudio se što se ona uopšte ne miče i što je hladna kao zid.

»Mnogo je ovde hladno«, pomislio je, postojao malo, i nesvesno zaboravivši svoju ruku na ramenu pokojnice. Zatim je dunuo u svoje prstiće da ih ogreje i, odjednom, napipavši na ležaju svoju staru kapu, pa polako, pipajući po mraku, izašao iz suterena. On bi i ranije pošao, ali se stalno bojao nekog velikog psa koji je, gore, na stepenicama, ceo dan zavijao pred susednim vratima. Ali psa sada nije bilo, i mališan je odjednom izašao na ulicu.

Gospode Bože, kakav grad! Nikada tako nešto nije video. Tamo, odakle je došao, noću je crna pomračina — jedan fenjer na celu ulicu. Prozori niskih, drvenih kućica zatvaraju se kapcima; na ulici, čim se smrkne, nigde nikoga — svi se zatvaraju po kućama, i samo zavijaju čitavi čopori pasa, stotine i hiljade ih zavijaju i laju svu noć.

Ali je zato tamo bilo tako toplo, i davali su mu da jede, a ovde — ah, Gospode, da mu je sad da jede! . . . I kakva je ovde vrema i tutnjava, kakva svetlost, i ljudi, i kočije, i zima, i mraz!

Ledena para dizala se od premorenih konja, iz njihovih zadihanih vrelih njuški; kroz sipkav sneg odzvanjaju o kamenje potkovice, i svi se tako guraju, i, bože . . . tako mu je se jelo, makar neki komadić hleba, i tako mu je odjednom hladno za prstiće. Pored njega je prošao čuvar reda, ali se okrenuo da ne vidi mališana.

Evo opet jedna ulica — oh, kako je široka! Ovde će me sigurno pregaziti! I kako svi viču, trče i jure kočijama, a svetlosti, koliko svetlosti!

A šta je ovo? Uh, kakvo veliko staklo, a iza stakla soba, a u sobi neko drvo do tavanice. To je jelka, a na jelki koliko svećica, koliko zlatnih hartijica i jabuka, a svuda oko nje lutkice i mali

konjići; po sobi trče deca, lepo odevena, čista, smeju se i igraju se, i nešto jedu i piju.

Eno, ona devojčica počela je da se igra sa dečakom — kako je lepa devojčica! Evo, i muzika se čuje kroz prozor.

Mališan gleda, čudi se, već se i smeje, ali sad ga bole prstići i na nožicama, a na ručicama su mu već sasvim pomodreli, već ne mogu da se savijaju, i bole ga kad miče s njima. I odjednom mališan oseti da ga mnogo bole prstići, zaplaka se i potrča dalje . . . i, evo, ponovo je video kroz drugo staklo sobu, i tamo je drveće, a na stolovima razni kolači: od badema, crveni, žuti, i sede tamo četiri bogate gospode, pa ko dođe, one mu daju kolača, a vrata se otvaraju svaki čas, sa ulice ulazi mnogo gospode.

Mališan se prikrade brzo, otvori vrata i uđe . . . Uh, kako su počeli da viču na njega i da mašu rukama! Jedna gospođa brzo mu je prišla i tutnula u ruku kopejku, pa mu je otvorila vrata — na ulicu! Kako se uplašio! A kopejka mu je odmah ispala i zvečeći otkotrljala se po stepenicama: nije mogao da savije svoje pomodrele prstiće i da pridrži kopejku.

Istrčao je mališan na ulicu i pošao brže i brže, a kuda — ni sam nije znao . . . Opet bi se zaplakao, ali se bojao, i trčao je, trčao i hukao u ručice. Obuzimala ga je tuga, jer se najednom osetio tako usamljen, i bilo mu je užasno . . . odjednom . . . o, bože! Šta je ovo opet? Stoji masa ljudi i divi se — iza stakla prozorskog bile su tri lutke, male, odevene u crvene i zelene haljinice, kao da su žive! Neki starčić sedi, i kao da svira u violinu, još druga dva takođe stoje tu, sviraju u male violince, i po taktu mašu glavama, jedan u drugoga gledaju, a usne im se miču, govore, stvarno govore — samo se zbog stakla ništa ne čuje.

Mališan je u prvi mah pomislio da su oni živi, a kad se dosetio da su to lutke — iznenada se nasmejao. Nikad nije video takve lutke, i nije znao ni da postoje! I hteo bi da zaplače, ali su mu te lutkice tako smešne.

Odjednom mu se učini da ga je neko otpozadi zgrabio za kaputić: veliki i zao dečak stajao je pored njega, i iznenada ga je udario po glavi, zbacio mu kapu, i udario ga nogom ispod kolena. Mališan se prevrnuo na zemlju; tada ljudi povikaše, on pretrnu od straha, skoči i poče bežati, bežati, i odjednom je utrčao — ni sam nezna gde — ispod neke kapije, u tuđe dvorište — i čučnuo iza naslaganih drva: »Ovde me neće naći, a i mrak je.«

Čučnuo je i zgurio se, a nikako nije mogao da odahne od straha, i odjednom, sasvim iznenada, bilo mu je tako prijatno: ručice i nožice su najednom prestale da ga bole i bilo mu je tako toplo, kao na peći! . . . Trgao se i sav uzdrhtao: ah, on je to ovde bio zaspao! Kako je dobro tu spavati!

»Posedeću ovde, pa ću opet poći da pogledam one lutke«, pomislio je mališan i osmehnuo se kada se setio lutaka, »stvarno kao da su žive!« . . . I odjednom mu se pričulo da je nad njim njegova mama zapevala pesmicu. »Mama, ja spavam, ah, kako je ovde lepo spavati!«

— Hajdemo k meni, mališane, da kitimo jelku — prošaputao je nad njim odjednom neko tihim glasom.

Pomislio je da je i to govorila njegova mama, ali ne, nije ona; ko ga je to zvao on nije video, ali neko se sagnuo prema njemu, zagrlio ga u tami, a on mu je pružio ruku i . . . i odjednom . . . o, kakva svetlost! O, kakva jelka! Kao da i nije jelka — on još takvog drveta video nije! Gde je on to sad: sve blista, sve se sija, a svuda oko njega lutke — ali ne, to su sve dečaci i devojčice, samo tako sjajni, svi se oni viju oko njega, lete, svi ga ljube, uzimaju ga, nose sa sobom, i on sam leti, i vidi: gleda ga njegova mama, i smeje mu se radosno.

— Mama! Mama! Ah, kako je lepo ovde, mama! — dovikuje joj mališan, i opet se ljubi da decom, i želi da im što pre ispriča o onim lutkicama iza stakla. — Ko ste vi, dečaci? Ko ste vi, devojčice? — pita ih on, smešeći se i ljubeći ih.

— Ovo je Hristova jelka — odgovaraju mu oni. — Kod Hrista je uvek na ovaj dan jelka za malu decu koja tamo dole nemaju svoje jelke . . .

I doznao je da su svi ovi dečaci i devojčice bili isto takva deca kao i on — ali jedni su se posmrzavali još u svojim kotaricama, u kojima su ih ostavili na stepeništima pred vratima petrogradskih činovnika druga su se ugušila kod čuhonki¹ dojkinja — koje je iznajmio dom za siročad; treća su umrla na sasušanim grudima svojih majki (za vreme samarske gladne godine), četvrta su se pogušila od smrada u vagonima treće klase — i svi su oni sada ovde, sva su ona kao anđeli, sva su kod Hrista, i On je lično među njima, i pruža im ruke, i blagosilja njih i njihove majke grešnice . . .

A majke ove dece stoje tu, sa strane, i plaču svaka poznaje svog dečaka ili devojčicu, a oni doleću i ljube ih, utiru im suze svojim ručicama i mole ih da ne plaču, jer je njima ovde tako lepo . . .

A vratari su ujutru našli dole iza složenih drva mali leš zalutalog i smrznutog dečaka . . . Pronašli su i njegovu majku . . . Ona je još pre njega umrla — sreli su se kod Gospoda na nebu.

A zašto sam izmislio ovakvu priču, koja ne ide u obični dnevnik, i to piščev? A obećao sam priče pretežno o stvarnim događajima! Ali u tome i jeste stvar što se meni stalno čini da se sve ovo stvarno moglo desiti — naime, ono što se odigralo u podrumu i iza složenih drva; a ono o jelci Hristovoj — to ne znam šta da vam kažem, da li se moglo desiti ili nije. Ali ja sam zato romansirer da izmišljam.

¹Pogrdan naziv za Fince.

|

—

Knjiga Druga
SELJAK MAREJ

|

—

»U ruskom čoveku iz naroda treba umeti odvojiti njegovu lepotu od primitivizma koji mu je svojstven. Zbog uslova gotovo cele ruske istorije, naš narod se toliko predavao razvratu i toliko su ga razvraćivali, sablažnjavali i stalno mučili da je čudno kako je preživeo i sačuvao ljudski lik, a pogotovo što je očuvao lepotu ljudsku. Ali on je sačuvao lepotu ljudskog lika. Ko je pravi prijatelj naroda, kome je bar jednom kucalo srce zbog narodnih patnji, shvatiće i opravdaće sve neprohodno blato u koje je utonuo naš narod i umeće da pronade u tom blatu brilijante. Ponavljam: ne sudite o ruskom narodu po onim gadostima koje on tako često čini, već po onim velikim i svetlim idealima za kojima on i u svojoj gadosti stalno čezne i uzdiše . . . A ideali su njegovi moćni i svetli, oni su ga i spasli u vekovima mučenja; oni su oduvek srasli sa njegovom dušom o zauvek mu darivali dobrodušnost i poštenje, iskrenost i široki, sveobuhvati um, i sve to u najprivlačnijem i harmoničnom jedinstvu.«

Ali mislim da je veoma dosadno čitati sve ove professions de foi, zato ću da ispričam jednu priču, zapravo i ne priču, već jedan dalek spomen, koji zbog nečeg veoma želim da ispričam upravo ovde i sada, na kraju mojeg traktata o narodu.

Bio je drugi dan uskrsa. Vazduh je bio topao, nebo plavo, sunce visoko, »toplo«, jarko, ali u mojoj duši je bilo veoma mračno. Lutao sam iza robijaških kazamata, gledao i prebrojavao kolje jakog tamničkog palisada, ali nisam ni hteo da ih brojim, iako mi je to već bila navika. Već drugi dan se u tamnici slavi praznik. Robijaše ne izvode na rad, pijanih je bilo mnogo, čule su se psovke, a svađe izbijale svaki čas i na sve strane.

Ružne, odvratne pesme, kockarske grupe koje su igrale karata ispod tamničkih kreveta, nekoliko robijaša koje su drugovi po svojoj odluci isprebijali na mrtvo ime zbog naročitih skandala, ležalo je na drvenim ležajima, pokriveno kožusima, dok se ne osveste i ne povrate u život već nekoliko puta su potezali noževe iz kanija — sve me je to za ova dva dana praznika tako iskidalo da sam bio prosto bolestan. Jer ja nikada nisam mogao bez gađenja da podnosim pijanu narodnu terevenku, a pogotovu ovde, na ovom mestu.

Ovih dana čak ni starešine nisu zavirivale u tamnicu, nisu vršili pretrese, nisu tražili piće, shvatajući da, ipak, treba dati čak i ovim odbačenim ljudima da se malo provedu, makar jedanput u godini, jer bi inače bilo gore.

Najzad, u mom srcu planu gnev. Sreo sam Poljaka M-ckog, političkog osuđenika. Pogledao me je smrknuto, oči mu sevnuš, a usne zadrhtaše.

Je hais ces brigands!¹ — rekao je poluglasno i škripeći zubima, kad je prolazio pored mene.

Vratio sam se u kazamat, mada sam pre četvrt sata izleteo otud kao lud, kada je šest snažnih seljaka složno navalilo na pijanog Tatarina Gazina da ga umire, i počelo da ga tuče. Tukli su ga strašno. Kamilu bi čovek mogao takvim batinama ubiti; ali oni su znali da je ovog herkula teško ubiti, zato su ga bezobzirno tukli.

Kada sam se vratio, ugledao sam na kraju sobe, na drvenim ležajima u uglu, već onesvešćenog Gazina, gotovo bez ikakvih znakova života. Ležao je pokriven kožuhom, i svi su ga zaobilazili ćutke, mada su se pouzdano nadali da će se do ujutru osvestiti, »ali, ko zna, posle ovakvih batina može čovek i da umre«. Provukao sam se do svog mesta prema prozoru sa gvozdenom rešetkom, legao na leđa, zabacio ruke pod glavu i zažmurio. Voleo sam tako da ležim: jer onog ko spava ne diraju, a pored toga mogu da sanjarim i mislim. Ali sada mi se nije

¹Mrzim ove razbojnike!

sanjarilo: srce mi je kucalo nemirno, a u ušima su mi odjekivale reči M-ckog: »Mrzim te razbojnike!«

Uostalom, što da opisujem utiske; ja i sada ponekad sanjam noću to vreme, i nemam težih snova. Možda će čitaoci i to primetiti da ja do danas gotovo nijednom nisam javno govorio o svom životu na robiji; a *Zapise iz mrvog doma* napisao sam pre petnaest godina, kao izmišljeno lice — zločinac koji je ubio svoju ženu. Uzgred da dodam pojedinost da od tada o meni mnogi misle, čak to još i danas tvrde, da sam ja bio osuđen na robiju zato što sam ubio svoju ženu.

Malo-pomalo sam se stvarno zaneo i neprimetno utonuo u uspomene. Za sve četiri godine moje robije neprestano sam se sećao svoje prošlosti, i čini mi se preko uspomena ponovo proživio sav svoj raniji život. Uspomene su same iskrsavale, retko sam ih hotimično izazivao. To je obično počinjalo od neke sitnice, ponekad beznačajne, a zatim bi, malo-pomalo, izraslo u kompletnu sliku, u snažan i celovit utisak.

Analizao sam te utiske, dodavao nove crte onome što sam već odavno proživio, i, što je najvažnije, popravljao sam ga, neprestano popravljao — u tome je i bila sva moja zabava.

Ovoga puta sam se neočekivano setio jednog gotovo beznačajnog trenutka iz mog ranog detinjstva, kad mi je bilo svega devet godina — trenutka koji sam, izgleda, bio potpuno zaboravio, ali ja sam tada naročito voleo uspomene iz svog najranijeg detinjstva.

Setio sam se avgusta u našem selu: dan suv i vedar, ali malo svežiji i vetrovit; leto je bilo na izmaku, i trebalo je uskoro putovati u Moskvu, i opet se dosađivati cele zime na časovima francuskog jezika, zato mi je tako teško i bilo da napustim selo. Izašao sam u polje iza gumana, spustio se u jarugu i popeo do Loska — tako smo mi zvali gusti čestar, sa one strane jaruge, pored same šume.

I tako sam zašao dublje u žbunje i odjednom čujem kako nedaleko, na tridesetak koraka, na poljani, ore inokosan seljak. Znao sam da ore uzbrdo i da konj ide teško, zato do mene s vremena na vreme dopiru njegovi povici »De, de!«

Ja poznajem gotovo sve naše seljake, ali ne znam ko je ovaj što sada ore, a i svejedno mi je: sav sam se udubio u svoj posao i zauzet sam: lomim sebi leskov prut da njime šibam žabe. Leskovo pruće je tako lepo i tako neizdrživo — ni blizu kao brezovo. Zanimaju me i bube i gušteri, ja ih kupim — ima ih vrlo šarenih i lepih; volim i male, hitre crveno-žute gušterice sa crnim pegicama, a zmija se bojim. Uostalom, na zmijske nailazim mnogo ređe nego ona guštere.

Pečurki ovde ima malo; po njih treba ići u brezovu šumicu, i ja sam spreman da odem tamo. Ništa u životu nisam tako voleo kao šumu, sa njenim pečurkama ijagodama, sa njenim bubicama i ptičicama, ježićima i vevericama, sa njenim vlažnim mirisom istrulelog lišća, koji sam tako voleo.

Čak i sada, kada ovo pišem, tako sam osetio miris naše seoske brezove šumice: ti utisci ostaju čoveku za ceo vek . . .

Odjednom, usred duboke tišine, jasno i razgovetno čuo sam uzvik: »Eno vuka, juri!« Vrisnuo sam i van sebe od straha, plaćući na sav glas, istrčao na poljanu, pravo na seljaka koji je orao.

To je bio naš seljak, Marej. Ne znam postoji li takvo ime, ali njega su svi zvali Marej. To je bio seljak od pedesetak godina, jedar, povisok, jako prosede tamnosmeđe guste brade. Ja sam ga poznavao, ali pre toga skoro nikad nisam imao prilike da razgovaram sa njim. On je zausavio svoju kobilicu, kad je čuo moj vrisak, i kad sam se, trčeći, grčevito uhvatio jednom rukom za ralo, a drugom za njegov rukav, video je koliko sam se uplašio.

— Eno, vuk juri! — viknuo sam, jedva dišući.

On diže glavu i nehotice pogleda oko sebe, skoro verujući mojim rečima za trenutak.

— Gde je vuk?

— Viknuo je . . . neko je malopre viknuo: »Eno juri vuk« . . . protepao sam.

— Šta je tebi, dete, kakav vuk, učinilo ti se! Otkud ovde vuk! — mrmljao je, umirujući me.

A ja sam sav drhtao i još grčevitije sam se uhvatio za njegov gunj, i mora da sam bio veoma bled. On me je gledao sa brižnim osmehom, očevidno uznemiren i uplašen zbog mene.

— Gle, kako se uplašio, ah, ah! — mahao je glavom. — Ne boj se, rode moj! Gle ti njega!

Pružio je ruku i odjednom me pomilovao po obrazu.

— De, ne boj se, bog s tobom, prekrsti se.

Ali ja se nisam prekrstio. Kutovi mojih usana su podrhtavali, i to ga je, izgleda, naročito dirnulo. Pružio je polako svoj krupni prst, sa crnim noktom, prašnjav od zemlje, i nežno dotakao moje uzdrhtale usne.

— Gle ti njega! — osmehnuo mi se nekim materinskim i dugim osmehom. — O, bože, šta ti je dete, ah, ah!

Shvatio sam, najzad, da vuka nema, i da mi se uzvik »Eno vuk juri« — samo pričuo. Uzvik je, istina, bio sasvim jasan i razgovetan, ali meni se i ranije jednom ili dva puta pričinjavallo da čujem tavke povike (i ne samo o vucima), i ja sam to znao. (Kasnije, kada sam odrastao, te halucinacije su nestale.)

— Pa da ja idem — rekao sam, gledajući ga upitno i bojažljivo.

— Idi, slobodno idi, a ja ću da gledam za tobom. Ne dam ja tebe vuku! — dodao je i još uvek mi se materinski smešio — hajde, bog te čuvao, idi slobodno — i on me prekrsti rukom, a zatim se i sam prekrsti.

Pošao sam, osvrćući se nazad skoro svakih deset koraka, a Marej je, neprestano stajao sa svojom kobilicom i gledao za mnom dok sam ja išao, i svaki put mi je mahao kad sam se osvrtao. Priznajem, malko me je bilo stid pred njim što sam se onako uplašio, ali sam išao, pribojavajući se još uvek vuka, dok se nisam popeo na padinu jaruge, do prve sušare za snoplje. Tek tu me je strah sasvim prošao, i odjednom odnekud ispade i pojuri prema meni naš domaći pas Vučić.

Pored Vučića sam se već sasvim ohrabrio i poslednji put osvrnuo prema Mareju. Lice mu sad već nisam mogao da vidim jasno, ali sam osećao da mi se on još uvek onako umiljato smeši

i maše mi glavom. Mahnuo sam mu rukom, mahnu i on meni i krenu svoju kobilicu.

— De, de! — začu se njegov udaljeni povik, i kobilica opet povuče svoje ralo.

Svega sam se toga odjednom setio, ne znam zašto, ali sa čudnom preciznošću do najmanje pojedinosti. Odjednom sam se prenuo i seo u krevetu i, sećam se, još sam osećao na svom licu blagi osmeh uspomena. Još nekoliko trenutaka sam se pri-sećao.

Kada sam tada od Mareja došao kući, nikome nisam pričao o svom doživljaju. A zar je to i bio neki doživljaj? Pa i Mareja sam vrlo brzo zaboravio. Kad sam ga kasnije ponekad sretao, nikad nisam čak počinjao razgovor s njim, ne samo o vuku, nego ni o čemu drugom, i eto, odjednom, tek sada u Sibiru, posle dvadeset godina, setio sam se celog susreta tako jasno, do poslednje sitnice. Znači, ostao mi je u duši, neprimetno, samo po sebi, bez moje volje, i odjednom iskrasnio u sećanju kad je trebalo.

Setio sam se onog nežnog, materinskog osmeha jadnog seljaka – kmeta; kako me je prekrstio i mahao mi glavom: »Gle, kako se uplašilo dete!« I naročito onog njegovog debelog prsta, prašnjavog od zemlje, kojim se mirno i sa bojažljivom nežnošću doticao mojih uzdrhtalih usana.

Naravno, svako bi ohrabrio uplašeno dete, ali u ovom susretu bez svedoka desilo se nešto sasvim drugo — da sam mu bio rođeni sin, ne bi me mogao pogledati sa iskrenijom ljubavlju koja je zračila iz njegovih očiju — a ko ga je primoravao na to?

On je bio naš kmet–seljak — a ja ipak sin njegovog gospodara. Niko ne bi doznao kako me je nežno prigrlilo, niti bi mu za to rekao hvala. Možda je on uopšte voleo decu? Ima takvih seljaka.

Naš susret je bio bez svedoka, na pustoj njivi, i samo je, valjda, bog odozgo video kakvim dubokim i ozarenim, čovečnim osećanjem i kakvom suptilnom, gotovo ženskom nežnošću

može da bude ispunjeno srce ponekog grubog, do animalnosti zaostalog ruskog seljaka–kmeta, koji tada nije ni sanjao o svojoj slobodi.² Nije li na to mislio, i to podrazumevao Konstantin Aksakov, koji je govorio o visokom obrazovanju našeg naroda?...

I tako, kad sam sišao sa drvenog robijaškog ležaja i osvrnuo se oko sebe, sećam se, odjednom sam osetio da mogu gledati na ove nesrećnike oko mene sasvim drugim očima i da je odjednom, kao nekim čudom, sasvim nestalo svake mržnje i gneva u srcu mom.

Pošao sam, zagledajući se u lica koja sam sretao. Taj seljak obrijane glave, vekovima sramoćen, sa žigovima na licu i pijan, koji se derao pevajući svoju pijanu promuklu pesmu — to je možda onaj isti Marej: jer ja mu ne mogu zaviriti u dušu-

Sreo sam te iste večeri još jednom i Poljaka M-ckog. Jadnik! On nije mogao imati uspomena ni o kakvim Marejima, ni nekog drugog pogleda na ljude, osim svoga: »Je hais ces brigands«!

Ali ti Poljaci su tada prepatili mnogo više muka nego mi!

²Ruski seljaci su dobili slobodu i deo zemlje spahijske 1861. god. manifestom cara Aleksandra II. (*nap. prev.*)

|

—

Knjiga Treća

KROTKA

|

—

Deo Prvi

|

—

Od autora

Molim sve moje čitaoce da mi oprostite što umesto Dnevnika, u običnom njegovom obliku pružam samo pripovetku. Ali sam skoro mesec dana bio zauzet samo ovom pripovetkom. U svakom slučaju, molim čitaoce da mi ne zamere.

Sada o samoj priči. Nazvao sam je »fanastičnom«, premda je sam smatram vrlo realnom. Ali i fantastičnog tu zbilja ima, i to u samom obliku priče, što smatram da treba najpre da objasnim.

Stvar je u tome što ovo nije ni priča ni zapis. Zamislite muža čija žena, samoubica, leži sada na stolu, jer se pre nekoliko časova bacila sa prozora. Zbunjen, on još nije stigao da pribere svoje misli. Ide po sobama i trudi se da dâ smisla onome što se dogodilo, »da sakupi svoje misli u tačku«. Osim toga, on je okoreli hipohondar, od onih što razgovaraju sami sa sobom. Evo ga i sad gde razgovara sa samim sobom, prepričava stvar, ulazi u njenu suštinu. Bez obzira na prividno logičan red reči, on protivureći sebi nekoliko puta, i u logici i u osećanjima. I opravdava se i okrivljuje u isti mah, i upušta se u sporedna objašnjanja: tu je i grubost misli i srca, i duboko osećanje. Malo – pomalo, on zbilja ulazi u suštinu stvari i skuplja »misli u tačku«. Niz probuđenih sećanja neodoljivo ga, najzad, približuje istini: istina neodoljivo uzdiže njegov um i srce. Pri kraju se ton priče nešto menja, te biva nesređen kao u početku. Istina se sasvim jasno i određeno otkriva nesrećniku, bar njemu.

To je tema. Prirodno, razvoj priče se produžuje nekoliko časova, s prekidima i umetanjem, i u obliku raznolikom: muž čas razgovara sa samim sobom, čas kao da se obraća nekom nevidljivom slušaocu, nekom sudiji. U stvari, to uvek tako i biva. Kada bi to stenograf mogao čuti i sve redom zapisati, bilo bi malo neuglađenije i neobrađenije nego što sam ja naveo, ali, kako se meni čini, psihološki red možda bi osao sasvim isti. Eto ta pretpostavka da stenograf sve

zapiše (posle čega bih ja obradio pozadinu) i jeste ono što ja u ovoj priči nazivam fantastičnim. Slično ovom već se događalo u umetnosti Viktor Igo je, na primer, u svom remek-delu *Poslednji dan na smrt osuđenoga* upotrebio skoro isti takav način, iako ne pomoću stenografa; on je sebi dozvolio još veću neverovatnost, pretpostavio je da osuđeni na smrt može (i ima kad) da vodi dnevnik ne samo poslednjeg svog dana nego, čak, i poslednjeg časa i, bukvalno, poslednjeg trenutka. Ali da nije bilo te fantazije, ne bi bilo ni samog dela — najrealističnijeg i najjistitijeg dela od svih koje je napisao.

Jedan
Ko sam bio ja, a ko ona

Dok je ona ovde — još je sve dobro: prilazim i gledam je svaki čas; ali kad je sutra odnesu — šta ću ja sam! Sada je u gostinskog sobi, na stolu sastavljenom od dva mala, a sanduk će doneti sutra, beli sa belim brokatom . . . uostalom, nisam to hteo . . . Stalno šetam i hoću to da shvatim. Već je, evo, šest časova kako pokušavam da sve to shvatim i nikako ne mogu da saberem misli u tačku. Stvar je u tome što jednako šetam, šetam, šetam . . . Bilo je ovako. Ispričaću sve redom. (Red!) Gospodo, ja nisam nikakav literat, vi to i sami vidite, ali neka, ispričaću kako ja razumem. U tome i jeste sav moj užas, što sve razumem!
